

Szocio és öko

A közösségi gazdálkodás dilemmáiról

Szabadulni a fogyasztói társadalomból, a természetellenes, művi környezetből, a mókuskerék kényszeres taposásától, a finansiális, morális és szellemi kiszolgáltatottságtól, a szüntelen létbizonytalanságtól, a jövő teljes kiszámíthatatlanságtól, a tervezés lehetetlenségétől, a személyes autonómia, az önrendelkezés fájdalmas hiányától – ezt a vágyat és ezeket az érzéseket manapság már csaknem mindenki átéli valamelyik életszakaszában kisebb-nagyobb intenzitással. S manapság egyre többen vannak, akik el is indulnak, hogy ezt a vágyukat valamilyen formában megvalósítsák.

Egy fiatal pár fogja magát, és a Dunakanyarba költözik egy aprócska hétvégi házba, ahol víz csak a távoli kútban van, fűteni csak egy kis vaskályhával lehet, a technika vívmányai közül csupán az internetet nem tudják nélkülözni – erről tudósít az Index egyik videója.

Mások messzi, világtól elzárt, elnéptelenedett vidéken, a rengeteg erdő közepén telepednek le családostul, hogy természetközeli életet éljenek, távol a gyűlölt kötöttségektől, saját normáik szerint.

De van-e valóban esélyünk szabadulni, kiszakadni és elindulni egy megálmodott posztkapitalista életforma felé? Elvileg igen, ez derül ki például Cristoph Spehr: „Az ökocsapda és az Észak felszámolása” c. írásából (*Eszmélet* 39. 1998. ősz), mely az uralmi viszonyok piramisának szemléletes leírását adja. Ne feledjük – mondja Spehr – hogy az uralmi viszonyoknak is a természet a végső forrása. Itt egyaránt gondolunk a külső természetre és az emberre. A piramisban a komplex uralmi viszonyok úgy épülnek föl, hogy az erőforrásokat az alsóbb szintek rendre felfelé továbbítják. Minél magasabb szinten helyezkedik el valaki ebben az építményben, annál mesterségesebb-mesterkéltebb világban él, de létének alapja akkor is a természet, melyet az alsóbb szintek lakói továbbítanak számára. A természetre mindenképp szükségük van a piramis tetején élőknek is, ezért állandóan szükségük van a lentiek szolgálatára, akik a fölfelé továbbítást végzik. Más szavakkal, a piramis csúcsán élők léte bizony az alattuk levők munkálkodásától függ. Minél magasabbra jutott valaki, annál függőbb, annál kevésbé szabad. A függetlenség csak a piramis alján volna megszerezhető – állítja Spehr. Ugyanis csak az itt élők

férhetnek hozzá közvetlenül az elemi természethez, csak ők ismerhetik azokat a tevékenységeket és életmódokat, amelyek a hatalmas építmény nélkül is működőképeseek és biztosítják a fennmaradásukat. A piramis alsó szintjén élők tehát elvileg szabadok és akár le is válhatnának a piramisról. De hát akkor miért nem teszik meg ezt? Mert a felsőbb szinten élőknek van egy ravasz módszerük, hogy hatalmuk megőrzése céljából szüntelenül akadályozzák ezt a függetlenedést. A módszer lényege az, hogy a csúcson lévő hatalmasok a piramis alapjainál úgy változtatják meg a természetet, hogy az használhatatlanná váljon az alsó szint számára. A tőkés rendszer legfőbb támasza ebben az ipar volt.

Az ipari munkamegosztás (és az iparszerű mezőgazdálkodás is) a természetet olyan egységekre tagolta, melyek önmagukban használhatatlanok, s csak a felső szinten egyesíthetők újra, megvalósítva a felső szint természettel való ellátását. A piramis alján a termelők egy önmagában értéktelen résztudás birtokában végeznek rész-munkafolyamatokat speciális eszközökkel, melyeknek nem tulajdonosai, s többé semmit nem tudnak az egészről, amellyel munkájuk összefügg. Elfelejtették azokat az ismereteket, amelyek lehetővé tennék, hogy közvetlen anyagcserét folytassanak a természettel, önellátókká váljanak. Ha innen nézzük, létüknek csak akkor van értelme, ha kizsákmányolják őket, mivel részképességük, résztudásuk önmagában haszon nélkül való. De hát miért kellene beletrödniük ebbe, mikor elvi szinten oly kézenfekvőnek tűnik a megoldás: az alsó szinten élők, ha úgy tetszik nekik, újra összerakhatnák ezt az uralmi viszonyok által mesterségesen darabokra szabdalt természetet és visszaállíthatnák az ember és a külső természet szerves egységét, melyben a részek új értelmet kapnak. Elméletileg teljesen elképzelhető, hogy a termelés ilyen módon szerveződjön, s ez a szerveződés formálja át az emberek egymás közötti viszonyait is. Nevezhetjük ezt talán egy közösségi gazdálkodás, egy közösségi társadalom alapsejtjeinek.

Érzelmekben egyre többen vágyunk túllépni a kapitalizmuson, elméletben el tudjuk képzelni, hogy ez megtörténhet, de a legfontosabb az, hogy ha figyelmünket erre koncentráljuk, akkor egyre több gyakorlati alkotó elemét is felfedezhetjük ennek az újfajta szerveződésnek. Fontos azonban, hogy látásunkat ne zavarják meg, felfedező kedvünket ne vegyék el eközben megrögzült ideológiai és politikai előítéleteink; a lényeget próbáljuk megragadni a felszíni formák kavalkádja mögött.

Szociók és ökók

Kik azok, akik a legkönnyebben a közösségi gazdálkodás alanyaivá válhatnak? Először is azok, akik a piramis alján küszködtek az önmagában használhatatlan, részekre bontott természettel, és akiknek léte az ipari társadalomban akkor kapott csak értelmet, ha kizsákmányolták őket. Most gyengélkedik az ipar, ezért nagyrészt fölöslegessé váltak. De ők

vannak legközelebb a természethez, s így, ha élelmiszer-biztonságot keresik, ha egyáltalán életben akarnak maradni, rákényszerülnek, hogy helyreállítsák mikro környezetükben a természetes világukat, s így fõnn tudják tartani magukat, elszakadva a piramistól. Őket nevezem a *szocióknak*. Másodsor, azok is a közösségi gazdálkodás alkalmas alanyai lehetnének, akik valamivel följobb vannak a piramisban, valahogy meg tudnak még élni az uralmi viszonyok hálóját használva, de idegennek érzik maguktól ezt az életformát, nem vágnak technokrata karrierre, szabadulni akarnak a fogyasztói társadalom kényszereitõl egy természetközeli életforma ígézetében. Tartalmas emberi kapcsolatokra vágnak, olyan közösségre, amelynek kötõanyaga nem a pénzszerzés, a versengés, hanem az együttmûködés. Az ökoszisztéma egységének helyreállításáért környezettudatosan elkötelezettek, mivel úgy látják, hogy a természet nem bontható szektorokra. Őket *ökóknak* nevezem. Az ökók, akik közül sokan diplomások, s rendelkeznek némi pénzzel ahhoz, hogy új életet kezdjenek, tudatos elhatározásból költöznek ki családostul távoli falvakba, ahol harmóniában akarnak élni a természettel. Önálló életmódot próbálnak megvalósítani, legalább részlegesen függetlenül a piramis államától és hivatalos piacától, s ennek érdekében fognak hozzá valamilyen formában a mezõgazdálkodáshoz. Igyekeznek megtermelni maguknak az élelmiszerüket, próbálnak elszakadni a közmûvektõl, kialakítják a tanulás, a mûvelõdés és a kulturális tevékenység helyi kereteit, újfajta közösséget építenek saját normáik szerint, újfajta szokásokkal, újfajta hagyománnyal.

A falun élõ szociók, akiket a történelem viharai esetenként a városi iparba vittek, majd visszavetettek a faluba, nem tudatos elhatározásból, hanem megélhetési kényszerbõl foglalkoznak mezõgazdálkodással. Ők vagy valóban nagyon szegények, vagy pedig szegénynek, hátrányos helyzetûnek érzik magukat. Nekik nem a szabadságot, a megszabadulást jelenti a falu, hanem a reménytelenséget. Az idõsebbek az iparszerû szocialista mezõgazdaságban vagy az iparban dolgoztak, de munkahelyük megszûnt, fõlszámolták, csõdbe jutott. Alkalmi munkáktól kezdve kényszervállalkozásig, közmunkákig sok mindennel próbálkoztak, idõlegesen segélyeken tengõdtek. Néha megjelent a körzetükben egy iparvállalat, melynek egy idõre az alkalmazottai lettek, de ezek a vállalatok rövid ideig voltak csak életképesek. Ez a réteg, társadalmi szocializációja folytán nem érezte vonzó célnak, hogy kertet mûveljen, csirkét tartson, nem érezte úgy, hogy társadalmi presztízse volna ennek a munkának vagy önbecsülést adna, csupán a túlélés kényszerébõl próbálkoztak ilyesmivel. Helyzetüket nehezíti, hogy valójában nincsenek mezõgazdasági ismereteik, vagy csupán az iparszerû mezõgazdálkodás egyes részfolyamatairól, s ez az õnmagában használhatatlan készség és jártasság nem segíti õket, ha önállósággal akarnak boldogulni. Az ökók, akik tudatosan válnak le a rendszer piramisáról, ugyanazon a terepen vannak, mint a szociók, akik viszont a leválás passzív alanyai, fõllesle-

gesek a rendszer számára. A két társaság óhatatlanul találkozik, sok minden függ attól, hogyan alakul majd kapcsolatuk a jövőben, képessé válnak-e az együttműködésre a széttagoltság megszűntetése érdekében, vagy pedig újra kezdik a piramisépítést.

Kikapcsolni azt, ami elválaszt a használati értéktől

A szabadulás, az önellátás, az autonómia felé haladva vannak különböző fokozatok. Miután a kapitalizmus személyében is radikálisan elkülönítette egymástól a termelőt és a fogyasztót, iszonyatosan sok mesterségesen kialakított áttételen kell keresztülvergődni ahhoz, hogy az egyén megszerezze azokat a javakat, melyek nélkülözhetetlenek természetes szükségleteinek kielégítése céljából. A természetes világból, ahol az egyén szükséglete jelentkezik, hogy használati értékén mérve megszerezze a javakat, át kell lépnie először a közgazdasági értelemben vett értékek művi világába, és az itt képződött akadályokat legyőzve tudja csak megszerezni a számára fontos dolgot, hogy azután ismét visszatérjen ezzel – mint zsákmánnyal – a maga természetes világába. Minél több áttételt, minél több koloncot jelentő „közgazdasági” akadályt képes kiküszöbölni az egyén alapvető szükségleteinek kielégítése során, annál jobban növekednek esélyei az önellátásra és ennek segítségével személyes autonómiájának megteremtésére. Részleges győzelemnek tekinthető a függetlenedés útján – a termelő és a fogyasztó szempontjából egyaránt – már az is, ha a nagykereskedelmi láncot kihagyva sikerül a helyi piacon értékesíteni vagy beszerezni az alapvető élelmiszereket.

Helyi piac, zöldségközösség – a termelő és a fogyasztó közelítése

Napjainkban a „helyi élelem” fontos kulcsfogalom ökológiai és szociális szempontból egyaránt. Ökológiai szempontból nyilvánvaló, hogy az élelmiszerek utaztatása körben a földgolyón súlyos környezeti terhelést jelent. A termékek, amelyekhez hozzájutunk, a hosszú szállítás miatt szintén szennyezettebbek, minőségüket kedvezőtlenül befolyásolja, hogy nem frissek, tartósítani kell őket, illetve például a gyümölcsöt nem lehet érett állapotban leszedni, mert nem bírja a szállítást. Ismerjük a szemre szép, hatalmas, színes barackot, melybe beleharapni már nem érdemes, mert beletörik a fogunk. A helyben termett barack, ha azonnal értékesíteni tudják, zamatosabb, ízletesebb. Ha a szociális szempontjából vizsgáljuk a témát, azt látjuk, hogy nálunk, Magyarországon leginkább az önkormányzatok elhivatottságán múlik, hogy a helyi piacok jól funkcionáljanak, ti. elsősorban az önkormányzatok szokták segíteni és koordinálni az élelmiszerek online értékesítését. A *Helyi Termék Szövetség* országos hálózatának honlapján regisztrálhatják települé-

süket önkormányati tagok, de közvetlenül helyi termelők, gyártók is. A híradásokban a legtöbbet Rozsály, Túrístvándi, Panyola pozitív példáját szokták emlegetni. Panyolán találták ki például azt a megoldást, hogy a helyi boltban biztosítanak egy méternyi polcot a helyi termékeknek. Így jól jár a helyi termelő, akinek nem kell külön piacengedélyt kiváltani, és jól jár a kereskedő is, aki így olcsóbban tudja adni az árut. (Ha nem élelmiszerről van szó, hanem más használati tárgyakról, ruhákról, gépekről, könyvekről stb., akkor helyenként jól működnek a közvetlen cserepiacok is, ahol pénz közvetítése nélkül cserélnek gazdát a tárgyak [Várpalota, Magyarok Szövetsége]).

Számtalan lehetőség van arra, s ebben nemzetközi minták is segítenek (*Transition network*), hogyan lehet a hosszú kereskedelmi láncolat kikerülésével a termelőtől a fogyasztóig eljuttatni a mezőgazdasági terményeket. Az internetes értékesítés mellett ilyenek például a háztól, gazdaságtól értékesítés, a bevásárló körök, a dobozrendszerek, a házhoz és gyűjtőpontra szállítás, az „úton-útfélen” értékesítés, a „szedd magad” akciók. Ezeknek a lehetőségeknek a megismertetésében fontos szerepet játszanak például a *Védegylet* csoportjai, a *Tudatos Vásárlók* közösségei. A *Humusz* honlapján tájékozódhatunk ezekről a kezdeményezésekről, a honlapon megtalálhatók a megtartott rendezvények videói, amelyeken részletesen ismertetik ezeket a gyakorlatokat. Vannak például úgynevezett „szatyor”-közösségek: a városi fogyasztók egy csoportja számára lista alapján egy közvetítő vásárol be a környékbeli őstermelőktől. Budapesten, Szegeden, Kecskeméten, Debrecen környékén több ilyen közösség működik. Ezeknél a formáknál nagyon fontos, hogy személyes ismeretségen alapulnak, s egy szorosabb, közvetlenebb város–vidék kapcsolat kialakítását segítik elő. A *Közösségileg Támogatott Mezőgazdaság* (Community Supported Agriculture – CSA) nemzetközileg elterjedt formái között szerepel olyan megoldás, hogy fogyasztók egy csoportja megvásárol egy mezőgazdasági szolgáltatást, bizonyos mértékig vállalja a termelési kockázatot. Szerződést kötnek egy gazdával arra, hogy az rendszeres időközönként egy láda friss terményt juttat el számukra, mindig azokból, amelyek a szezontól, időjárástól függően a legérettebbek, legízletesebbek. Termelők és fogyasztók jól ismerik egymást, közvetlen kapcsolatban állnak egymással, a termelő állandó visszajelzéseket kap, pontosan föl tudja mérni az igényeket. Előfordulhat olyan is, hogy a fogyasztó egy időszakban nem pénzzel, hanem munkával fizet a terményekért, maga is részt vesz a termelésben. Elképzelhető még több másféle módja is a pénz kiküszöbölésének, mindez közvetlen megegyezés kérdése. Ilyen rendszer működik sikeresen például Vác és Tahitótfalu között (*Három Kaptár gazdaság*), valamint Szegedre és Budapestre is szállítanak zöldségdobozt az *Évkerék* ökotanya gazdái.

Léteznek már nálunk is közösségi kertek. Ha ezt vizsgáljuk, Magyarországon ennek két vonulata van. Az egyik esetében elsősorban hátrányos helyzetű településekről van szó, a kezdeményezés alapvetően súlyos szociális problémákat próbál enyhíteni, szociális földprogramhoz, szociális szövetkezethez kapcsolódik, s irányítói, szervezői alapvetően az önkormányzatok. Vannak városi közösségi kertek is, amelyek kezdeményezői, szervezői ökök, különböző civil szervezetek. Náluk a környezettudatosság és a közösségépítés, a tartalmas együttlét igénye a legerősebb motiváció. Békásmegyeren van például a *Reclaim the fields* nemzetközi mozgalomhoz tartozó *Földkelte* szerveződés kertje, ami ma már csak zárt baráti kertként működik, de a közösségi kertek megjelenésében fontos szerepe volt. A legaktívabbak a Védegylet különböző munkacsoportjai, érdemes figyelni a honlapjukat, ahol mindig található új kezdeményezések, projektek, programok, videók. A *Kortárs Építészeti Központ* indította el a *Millenáris parki Lecsős Kert* névre hallgató kezdeményezést, ahol a résztvevőknek névre szóló parcellájuk van, ahol kedvükre kísérletezhetnek, és ahol rendszeresen meghívott előadók tartanak fejtágitást az érdeklődőknek a kertészkedés fortélyairól. Óbudán az önkormányzat bocsátott rendelkezésre egy kihasználatlan területet a helyiek számára kisparcellás közösségi kert létrehozására. A városi kertészkedés (*urban farming*) rengeteg példáját szolgáltatja az *Átalakuló városok* (Transition network) nemzetközi hálózata. Magyarországon a Wekerle-telep tartozik ebbe a hálózatba, ahol több más közösségi kezdeményezés mellett nemrég alakítottak ki közösségi kertet, amely mintakertként fog működni, ahol a gyermekek is ismerkedhetnek a kertműveléssel. Olvashatunk olyan híradást is, hogy hajléktalanszálló udvarán alakult közösségi kert. A riportban megszólaltatott hajléktalan arról beszél, hogy itt tevékenykedve úgy érzi, mintha visszatérne, vagyis hazatérne abba az időbe, amikor még hajléka volt és normális emberi életet élt. Nálunk is terjed az a világtendencia, hogy az élhetőbb környezet érdekében igyekeznek minél több területet zölddé tenni a városokban. Elviekben a „városi kert”, a „városi tanya” a zöltség-önellátásról is szól, de nálunk ez nem terjedt még el annyira, hogy valódi súlya legyen a gyakorlatban. Vannak olyan példák a világban, ahol egyértelműen a megélhetés, az élelmiszer-ellátás kényszerítő szükséglete a városi kertészkedés fő motivációja – például Detroitban, az egykori autóipar területein. Lepusztult ipartelepek volnának nálunk is, ahol hasonló foglalatosságot lehetne folytatni. Fontos ez a mozgalom abból a szempontból is, hogy mintakertek alakulnak, amelyeket mindenki tanulmányozhat a gyakorlatban, tanulhat belőle, hogyan csinálhat hasonlót. Nálunk még nem alakult ki igazán, de kívánatos lenne, ha elterjedne a kertmegosztás (*share garden*) Angliában rendkívül gyakori modellje: akinek van kertje, de valami miatt nem képes művelni, az rendelkezésére bocsátja a művelendő területet olyanoknak, akik mű-

velni szeretnék, szükségük van rá önellátás céljából, és rendelkeznek megfelelő jártassággal. Nem fizetnek bérleti díjat, hanem a megtermelt termény egy részét odaadják a tulajdonosnak. A korábban említett békásmegyeri kert ezen az elven működik még ma is.

Cserekörök, klímabarát települések

Az a tapasztalat, hogy azok a települések, közösségek, ahol kialakult és működésnek indult már egyfajta termeléssel kapcsolatos közösségi kezdeményezés, ott más területeken más közösségi kezdeményezések is létrejönnek, a kulturális programoktól kezdve a különböző csereklubokig, szívességi körökig. A közös tevékenység erősíti a személyes kapcsolatokat, bizalmat épít az egymást egyre jobban megismerő emberek között, s ez mindig újabb kezdeményezéseket indít ugyanabban a körben. A pénzt kiküszöbölő csere megvalósítására szolgálnak a csereklubok, cserekörök. Itt valóságos pénzt nem használnak, az csupán virtuális értékmérő. Ha az egyik tag a másiknak elvégez valamilyen szolgáltatást, akkor ő kap ezért egy virtuális összeget, akinek a szolgáltatást végezte, attól pedig levonják azt. A legrégebb cserekör nálunk a *Talentum*, mely ma is rendszeres időközönként tart tagjainak összejeveteleket. Sikerrel működik egy számítógépes program alapján például a *Pilis cserekör* és a várpalotai *Bakony cserekör*. Ők nemcsak szigorú elszámolás alapján dolgoznak, hanem pénz nélkül, szívességi alapon segítséget nyújtanak idős embereknek – megjavítják az elromlott háztartási gépüket, vagy például csőtörés esetén azonnal segítenek. Sokan pénz híján teljesen reménytelen helyzetbe kerülnének, ha nem kapnának segítséget problémáik megoldásában. Léteznek a Humusz-házhoz kapcsolódó cserekörök is, mint például a *Suska-kör*. Nagyon sikeres Békésben, a Körösök vidékén a *KörösKör*, ami hasonló elv alapján működik és szintén az interneten szerveződik. Találkozunk olyan esettel is, amikor beindul egy cserekör, a tagok egyre jobban megismerik egymást, megerősödik a közösség, összebarátkoznak, s elindítanak másfajta kezdeményezéseket is. Például a Facebookon szerveződő *Kőbányai cserekör* tagjai elhatározták, hogy kialakítanak együtt egy közösségi kertet Nógrád megyében. Egyelőre lejárnak művelni ezt a területet, de van, aki már odaköltözött. Pilis, ahol a cserekör szintén igen sikeres, foglalkozik közösségileg támogatott kertészkedéssel, s egyúttal a klímabarát települések sorába is tartozik. A klímabarát települések arra szerveződtek az MTA Szociológiai Intézetének támogatásával, hogy válasszanak olyan témát, amely a klímaváltozás okozta kihívásokkal szemben keres megoldást. Pilisen többek között azt vizsgálták, hogy különböző katasztrófahelyzetekben milyen megoldást, kiutat lehet találni, hogyan lehet prognosztizálni az emberek viselkedését. A klímabarát települések hálózatától némileg elkülönült és külön honlappal rendelkezik a kisközösségek hálózata. Ők

úgy látják, hogy nehézségeket okoz, ha az önkormányzatok bevonásával kell szerveződni klímabarát célokra, mert a testületen belüli pártvillongások ezt akadályozzák, ezért kisebb létszámú, független közösségekben gondolkodnak, mely személyes kapcsolatokra épül. Filozófiájuk az, hogy van egy természetes határ, ameddig egy közösség növekedhet, e határon túl már új közösséget kell alapítani, mert túl nagy létszám esetén a közösség elbürokratizálódik, hierarchikussá válik, ellehetetlenül a közvetlen részvételen alapuló konszenzuskeresés.

Szociális gazdaság – egy sajátos szimbiózis

A piramistól – az államtól, illetve az állam által képviselt hivatalos piactól – való független létfeltételek megteremtése, mint szóltunk már róla, kétirányú folyamatot jelent. Egyrészt egyre növekvő mértékben megfigyelhető egy spontán törekvése az állampolgároknak, hogy szabaduljanak annak a fogyasztói társadalomnak a kényszereitől és kötöttségeitől, melynek megtestesítője, képviselője az állam. Másrészt megfigyelhető a kapitalista államnak az a törekvése, hogy valami módon szabaduljon azoktól az állampolgároktól, akiknek eltartása – mivel valódi munkalehetőséget nem tud biztosítani számukra – egyre nagyobb gondot jelent.

Szociális földprogram

A szociális földprogramot a *Népjóléti Minisztérium* vezette be 1992-ben, mint szociálpolitikai eszközt. Kistelepülések kértek termőföld-használatot, szaporítóanyagot, munkagépet, egyéb eszközt. A program elsőként Békés (Sarkad, Mezőgyán) és Szabolcs-Szatmár (Tiszabecs, Rózsály) megyében indult el. Ma már azt mondhatjuk, hogy az ország majd minden részén próbálkoztak vagy próbálkoznak szociális földprogrammal. Az általános cél az volt, hogy a mezőgazdasági termelésre alkalmas környezetben élő, de mezőgazdasági termelésre alkalmas feltételekkel kevésbé, illetőleg nem rendelkező szociálisan hátrányos helyzetű családok megélhetését segítsék. Kedvezményes szolgáltatásokat, juttatásokat nyújtanak (mint természetbeni szociális szolgáltatást), ami lehetőséget teremt háztáji jellegű mezőgazdasági kistermelésre vagy állattartásra. A szociális földprogram célcsoportjai mindenekelőtt: tartósan munkanélküliek, alacsony jövedelmű sokgyermekesek, idősek, megváltozott munkaképességűek, romák. Az 1993. évi III. törvény 47. §-a szerint a földprogram a családi gazdálkodás támogatása természetbeni szociális ellátás formájában. A működtető a települési önkormányzat vagy társulási, önkormányzatok által létrehozott szociális közhasznú szervezetek (alapítvány, közalapítvány, közhasznú társaság). A településeken a szociális földprogram a helyi szociális ellátórendszer részévé vált. Az önkormányzat rendeletet alkot a működésről, a kedvezményezetségek

feltételeiről, a résztvevők kötelezettségeiről, jogairól. A hátrányos helyzetű családok egyénileg kötött szerződésekkel juthatnak hozzá a program által biztosított juttatásokhoz. A minisztérium honlapján található ismertető szerint a program alapelvei a következők: A hátrányos helyzetű családokat aktivizálni kell a megélhetésüket kiegészítő munkavégzés lehetővé tételével (elsősorban kézimunka-igényes növénytermesztés, illetve időráfordítást igénylő kisállattartás ösztönzése a cél). Fontos a családok önszorgató képességeinek és munkavégző készségeinek megerősítése a foglalkoztatási esélyek növelése érdekében (a program által biztosított eszközrendszerhez illeszkedő képzést kaphatnak, illetve szükség esetén mentális gondozásban részesülnek). Egyének, családok célzott szociális segítségnyújtását kell megvalósítani, differenciált, a szükségleteknek megfelelő szolgáltatásokat biztosítani. Más-más típusú támogatás kerül előtérbe a helyi program sajátosságaitól függően. A helyi erőforrások, vagyis a munkaerő, termelői tudás, kihasználatlan gazdasági infrastruktúra, táji sajátosságok optimális kihasználása a cél. A hangsúly a helyi körülményektől függően vagy az önellátásra vagy a piaci értékesítésre helyeződjön. Helyben kell eldönteni, hogy egy vagy több tevékenységet folytassanak-e. A programtól a következő eredmények várhatók: a munkaerő piacra való visszajutása vagy önálló megélhetés. Javul a megélhetési biztonság a hátrányos helyzetű rétegek körében. A népességmegtartó erő nő. Helyi erőforrások hasznosulnak. Erősödik a társadalmi tolerancia. Az öngondoskodás igénye nő, a rászorultság csökken.

2004-től a földprogramokat megvalósító települések a támogatási források drasztikus csökkenésével szembesültek. Az Unió illetékesei úgy ítélték meg, hogy a földprogram valójában bűntudatos mezőgazdasági támogatás, ezért uniós forrásból nem részesedhet. A földprogramok működtetése szempontjából a forráscsökkenés ellenére alapvető jelentősége volt annak a 2006. évi FVM-rendeletnek, mely lehetővé tette, hogy a szociális földprogramot megvalósító települések a *Nemzeti Földalap*ból mezőgazdasági művelésre alkalmas területeket igényeljenek. A pályázati kiírásban ez olvasható: Területi korlát: 1 fő részére legfeljebb 1 hektár terület nagyságú földrészlet juttatható. A program céljára földet legalább két évre, legfeljebb tizenöt évre lehet vagyionkezelésbe adni. Feltételek: A települési (kerületi) önkormányzat a program céljára kizárólag a saját településén fekvő földrészleteket kaphat. A tulajdonviszonyok tisztázatlansága, rendezetlensége, a hiányos nyilvántartások miatt azonban ez a földigénylés eléggé nehézkesen működik. A helyzet inkább romlott, mintsem javult ezen a téren.

Szociális szövetkezet

A szociális gazdaság további bővülését jelentette, hogy Magyarországon a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény és a szociális szövetkezetekről szóló 141/2006. (IV. 29.) Kormányrendelet megteremtette a szo-

ciális szövetkezet mint szervezeti forma létjogosultságát, mely a legtöbb helyen szorosan kapcsolódik a földprogramhoz. A jogszabályok viszont itt már arra kötelezik a résztvevőket, hogy pénzforgalmat generáljanak, miközben a tagság nagy részénél a legnagyobb jelentősége továbbra is az öfenntartásnak lenne. Mezőgazdasági tevékenységgel csupán 50 százalékban foglalkozhatnak. A szociális szövetkezeteknél külön problémát jelent az is, hogy a megalakuláshoz kapnak támogatást, a működéshez nem. A jogszabályok viszont megkötik a működés kereteit. Gyakran előfordul ezért, hogy lelkesen megalapítanak egy szociális szövetkezetet, de utána az hamarosan működésképtelenné válik. Legújabb fejlemény, hogy 2012 márciusában megjelentek a szociális szövetkezetek működését szabályozó törvénynek olyan javasolt módosításai, melyek egy része a Szoszöv elnöksége szerint kedvezőtlen irányba befolyásolná a működés lehetőségeit. Ilyen például az a javaslat, mely kötelezően 50 főből álló, munkaerő kölcsönzésre szakosodott foglalkoztatási szövetséget hozna létre, s nem természetes személy is tagja lenne.

Közmunkaprogramok

A gazdasági válság elmélyülésének időszakában a szociális gazdaságban megjelentek a különböző közmunkaprogramok. A szocialista kormányzat idején az *Út a munkához* program, a Fidesz kormány időszakában pedig a *Start* program. A Start munkaprogram hét projektből áll, ezeken belül többek között mezőgazdasági munka, belvízelvezetés, földutak rendbetétele, a közúthálózat javítása, illegális hulladéklerakók felszámolása, újak kialakulásának megelőzése a feladat. Egy korábbi kormányzati elképzelés szerint a közmunkával olyasféle szociális földprogramot kívánnak létrehozni, amelynek a szakmai háttere jobban megalapozott. Először is, a kisebb településeken fel kell mérni a lakosság élelmiszerszükségletét, amely alapján meg lehet tervezni az ellátáshoz szükséges mennyiségeket, másrészt azt, hogy milyen gazdálkodási módra van szükség, mennyi állatot kell tartani, milyen növényeket kell termelni, ehhez hogyan lehet földet biztosítani. A tervek szerint olyan gazdálkodási rendszert kellene kialakítani, oktatási programmal, tan-gazdasági programmal is összekapcsolva, amely a jövőbe mutatóan, mezőgazdasági szakmai szempontból, vidékfejlesztési szempontból is elfogadható. Ezért az ökológiai gazdálkodást kellene elsősorban segíteni, valamint a saját őshonos állatok tartását támogatni a hagyományos gazdálkodás keretében. Az elképzelés szerint, ha a jövőben egy szociális szövetkezet alakul ebből a foglalkoztatásból, akkor már ezt a modellt használják, ne pedig az „iparszerű, tömegtelepeken folyó állattartást végezzék”, ami energetikailag, környezeti szempontból is követhetetlen. A cél a minőségi, ökológiai mezőgazdaság illetve a helyi gazdaság és társadalom erősítése – húzta alá az azóta már lemondásra kényszerült államtitkár.

Ha belepillantunk a szociális gazdaság működésével kapcsolatos hatástanulmányokba, híradásokba, akkor azt látjuk, hogy a szociális földprogram kimondottan a kistelepülések és aprófalvak programja (a települések háromötödén), és mindenekelőtt a települési önkormányzatok látnak benne fantáziát; s végül úgy alakulnak a dolgok, hogy alanyi jogon mindenki részt vesz benne. Szociális földprogram, szociális szövetkezet, közmunkaprogram és önkormányzat sajátos szimbiózisban élnek. Az intézményes és jogi keretek ugyanis eléggé kuszák, kiszámíthatatlanok országos és térségi szinten egyaránt, egy új politikai garnitúra megjelenésével mindig változnak a feltételek. Ugyanakkor ez a szimbiózis – ha a településen hagyományai vannak az együttműködésnek és az önkormányzat vezetése elkötelezetten az ott élők érdekében dolgozik – kedvező lehetőséget teremt a helyi társadalom megerősödésére. A hátrányos helyzetűeket, szegényeket integrálja, védi és segíti a közösség, mely zárt rendszerként működik. Ez a szimbiózis védőburkot jelent a piacgazdaság kiszámíthatatlansága ellen, lehetővé teszi a szimbiózisban együtt élők önellátását. Ha egy-egy földprogram túl is lép az önellátás kategóriáján, a piac szereplőivel általában a termelőket integráló szervezet (legyen az települési önkormányzat vagy egy közalapítvány) lép üzleti kapcsolatba. Az önellátó szimbiózisban élő szocióknak természetesen időről-időre meg kell küzdeniük azokkal az állami elvárásokkal, melyek állandóan pénzforgalom generálására ösztönöznék őket. Az élelmiszer-önellátás eleve bűnös, gyanús dolog az állam szemében (mi lesz az adókkal, járulékokkal?), de vannak másfajta példák is. A szociók számára, akik szemléletükben a piacgazdaság körülményei között sem távolodtak el túlságosan a használati értéktől, teljesen megmagyarázhatatlan például, hogy miért értéktelen tevékenység az, ha saját idős, beteg hozzátartozójukat ápolják. Idegen tőlük az a piaci logika (amit az állam képvisel), miszerint nekik a szomszéd hozzátartozóját kellene pénzért ápolni, miközben a szomszéd az ő hozzátartozójukat ápolná pénzért. Ha nem az állam, hanem a helybeliek szempontjából indulunk ki, ott a legjobb a helyzet, ott a legerősebb a közösségi kohézió, ott tudják teljesen megszüntetni a nyomort, ahol a védőburkot a legjobban sikerül megőrizni. Persze ehhez föld is kell, ahol közösségi gazdálkodást lehet folytatni. Az egyik legpozitívabb példa Rózsály. Amikor 1992-ben felbomlott a *Rákóczi Mgtsz*, a képviselőtestület úgy döntött, nem minden földet ad magánkézbe. Nyolcvanöt hektár föld önkormányzati tulajdonban maradt. Egy évvel később az önkormányzat létrehozta a *Rózsály Községért Jóléti Szolgálat Helyi Alapítványt*, amely az önkormányzati föld egy részének bérlője. „Az önellátás Rózsályon úgy indult, hogy először felmértük a szükségletet, mennyit kell termelnünk az önkormányzati földeken, mennyi zöldségre, húsrá van szüksége a konyháknak” – mondja Sztolyka Zoltán, aki 2006 őszétől polgármester Rózsályon. „Mindent, ami kell, megtermeljük magunknak. A földműveléshez szükséges eszközpark megvan [...] Van saját földünk, traktorunk, traktorosunk, sertésünk. A sertés trágyát ad,

ami a földbe kerülve visszaadja a talaj erejét. A sertésből ebéd készül, amit a gyerekeink esznek meg. A felesleget megeszik a sertések, amiket a saját vágóhidunkon vágunk le. Minden mindennel összefügg, és az egészsnek az alapja a saját föld. Ha valami hiányzik a láncból, akkor külsőst kell igénybe venni. Minél több külsőst veszünk igénybe, annál kiszolgáltatottabbak leszünk” – foglalja össze a rozsályi öfenntartás lényegét a polgármester. „A gázt a kilencvenes évek végén mindenhová bekötötték, de a lelkesedés gyorsan alábbhagyott, mert rájöttünk, hogy a gáz jóval drágább, mint a tűzifával való fűtés. A cigánysoron nincs is olyan, aki gázzal fűtene” – mondja Sztolyka. Hogy függetlenedjenek a közművektől, az önkormányzat intézményeiben is hamarosan áttérnek a helyi tüzelésre. Elsőként az általános iskolában, ahová már be is szerelték a venyigekazánokat. Van szociális bolt, amivel mindenki jól jár. A termelő is, mert egy kis jövedelemforráshoz jut, a vásárló is, mert olcsóbban kapja meg a terményeket, és az a hat közmunkás is, akik korábban a kereskedelemben dolgoztak, de munkanélkülivé váltak. A szociális gazdaság nagyon jól működik még például Túrístvádban, Panyolán. Vannak sikeres alapítványi kezdeményezések is, például a *Máltai Szeretetszolgálat Befogadó Falu* programja Tarnabodon. Hajléktalanokat fedélhez juttatnak nem kifogástalan állapotú, de még lakható házakban, s lehetővé teszik számukra anyagok, eszközök biztosításával, szaktanácsadással, hogy kertjükben részleges önellátásra tudjanak berendezkedni. Összességében elmondhatjuk, hogy a szociális gazdaság ott működik a legjobban, ahol az önkormányzat nem pusztán gazdasági kérdésnek tekinti a szegénységben élő rétegek ügyét. Ahol több más területen is erős a közösség kohéziója, egymást erősíti a többféle kapcsolódás. Ha megnézzük ezeknek a településeknek a honlapját, az állandóan frissül, mindig történik valami a faluban, és többen vannak, akik szívesen írnak erről, szívesen készítenek fotókat, videókat az eseményekről. Gazdag programok vannak, gazdálkodási tanfolyamoktól kezdve közösségi rendezvényekig, kézműves foglalkozásokig, amatőr színjátszókig, utcaszínházi előadásokig. Hogy a kultúrának, a művészetnek milyen hatalmas kohéziós ereje lehet egy település életében, arra jó példát szolgáltat a *Freskófalú Szociális Szövetkezet*. Bódvalenke egy túlnyomórészt romák lakta, reménytelenségbe süllyedt település volt. A szennyező ipari tevékenység annyira tönkretette az ott élők környezetét, hogy hosszú idő kell még ahhoz, hogy ismét mezőgazdasággal foglalkozhassanak. Az oda-költöző művészek a helybeliekkel együtt a házak falára hatalmas, színes freskókat festettek, ez beindított egyfajta falusi turizmust, ami bevételhez juttatta a helyieket és enyhítette a problémákat. Mátraverebélyen, ahol szintén romák laknak többségben, sikerrel működik a keramikus szociális szövetkezet. A művészeti tevékenység – a kézművesség, a zene, a tánc, a színház – tipikusan olyan terület ahol nagyon közel tudnak kerülni egymáshoz ökök és szociók. Először a gyermekek válnak erre fogékonyvá, utána a felnőttek is fokozatosan bekapcsolódnak. Megemlíthetünk

példaképp egy olyan formálódó szerveződést is, mint a pécsi *Üres tér* – színész, képzőművész fiatalok kezdeményezése, akik performanszokat tartanak romák által lakott negyedekben. Mint látjuk, a szociális gazdaság tehát segítséget nyújt az önellátás feltételeinek megteremtésére és fenntartására. Ez a fejlesztés ellentmondásos fogalmával írható le, nem teljesen alulról szerveződő dolog – de ahol jó önkormányzati vagy alapítványi vezetők foglalkoznak vele, ott a közösség már nem egyszerűen végrehajtó, hanem elindul azon az úton, hogy fenntartható módon megszervezze magát, szükség esetén a hivatalosan megfogalmazott állami elvárások ellenében is.

Látunk egy fotót. Vidéki táj. Laikus szemlélő számára műveletlen földnek tűnik. Ha egy olyan cikket illusztrál, melyben munkanélküli falusiakról van szó, akkor a fotó azt a címet kapja: „Reménytelenség”. Ha egy ökofalu életét bemutató cikket illusztrál ugyanaz a fénykép, akkor a címe: „Harmóniában a természettel”. Mit látunk bele a tájba, észrevesszük-e a lehetőségeket, ez a fontos. A krízis mindig új lehetőséget is jelent. A fotó attól kap értelmet, hogy milyen életforma összefüggésébe helyezzük azt, ami a szemünk előtt van.

Szövetkezet – de milyen?

Szövetkezésre szükség van, de nem olyan szövetkezésre, mint amilyenek a ma létező szövetkezetek. Ezek valamiféle részvénytársaságok, s a jogszabályok által szigorú keretbe foglalt mai formájukban nem alkalmasak arra, hogy a közösségi társadalom felé jelentsenek átmenetet. Arra ugyanis nincs lehetőség, hogy a szövetkezet tagjai saját autonómiájukat megerősítsék, saját önellátásukról tudjanak gondoskodni. Az EU-n belül a tendencia az, hogy szövetkezet címen szakosodással, nagyfokú koncentrációval gazdasági társaságok alakulnak, melyek teljesen beilleszkednek a globális piaccgazdaságba. Nem olyan típusú együttműködésről van szó tehát, amelyben a társuló, szövetkező egyének a polgáritól eltérő kapcsolatokat hozhatnának létre.

Az ökök próbálkozásai: élőfalvak, ökofalvak

A kényszerből falun élő szegény szocióktól eltérően az ökök tudatosan kívánnak a természettel harmonizáló életet élni. Ezért egy minimum néhány családból álló közösség, minél kedvezőbb, minél érintetlenebb természeti környezetben alapít egy új falut, felújítja egy régi falu házait, vagy elfoglalja egy még működő település egy részét. Ennek a mozgalomnak kiterjedt nemzetközi beágyazottsága van. A ma világszerte mindenfelé megtalálható ökofalvak többsége egy nagy nemzetközi hálózat, a *Global Ecovillage Network* (GEN) tagja. A hálózat konzultatív státusszal rendel-

kezik az ENSZ-ben. Magyarországon a *Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosának* volt egy projektje – *A Fenntarthatóság előőrsei* –, amely az ökofalu-kezdeményezések tanulmányozását és támogatását tűzte ki célul. „Projektünk célja, hogy keresse a »fenntarthatóságra törekvő mutációkat«, segítsen ezek megmaradásában és fejlődésében. Amíg egy fenntarthatatlan globális rendszer keretei között működnek, természetesen nem tudnak teljes mértékben fenntarthatók lenni. Azonban megvan az elkötelezettségük és az esélyük, hogy fenntarthatóvá váljanak. A célunk, hogy e mintaközösségek megmaradjanak, megerősödjenek, és például szolgáljanak.” (Azóta kiderült, hogy a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosának intézménye sem bizonyult fenntarthatónak. Vagyis nem bizonyult hosszú életűnek ez esetben sem az a törekvés, hogy a politika eszközeivel, intézményeivel felülről segítsék a kedvező változásokat.) Az ökofalu-kezdeményezésekkel kapcsolatban áll több egyetem, főiskola is, mint például a *Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kara*, a gödöllői *Szent István Egyetem* vagy a *Pécsi Egyetem* néprajzosai, kulturális antropológusai. Az ökofalu-mozgalomnak szerteágazó gyökerei vannak, többféle törekvést egyesít. 1. Szerzetesi és világi spirituális közösségek, amelyek számára az önerőre támaszkodás, a decentralizáció, a hatalmi központtól való leválás, függetlenedés a fontos. 2. Ide tartoznak olyan civil kezdeményezések is, mint a hippy, környezetvédő, ökofeminista, békeaktivista mozgalmak. 3. Alternatív oktatási mozgalom, amely elutasítja az állami oktatást és a specializált tudás helyett holisztikus gondolkodásra helyezi a hangsúlyt. 4. A Gandhi, Fritz, Schumacher nevéhez fűződő köztes technológia fejlesztése. A mozgalom hivatalos kezdetének az 1995-ben, a skóciai Finhornban megrendezett „Ökofalvak és fenntartható közösségek” konferenciát tekintik. Itt kimondják: az emberiség már rendelkezik azzal a tudással és azokkal az eszközökkel, amelyekkel a társadalmi és ökológiai problémák orvosolhatók. Példákra van szükség, amelyek megmutatják, hogy ez hogyan lehetséges. Ne csak beszéljünk róla, valósítsuk meg. Az emberek építsék fel saját házaikat, alakítsák ki saját közösségeiket és hagyjanak fel a világ más területeinek kizsákmányolásával. A közösségeknek tudniuk kell egymásról, interneten kapcsolatban kell állniuk, ezért van szükség a GEN hálózatra. A három regionális hálózat ekkor már a Föld egész területét lefedi. A GEN tagjai Magyarországról: a *Galgafarm*, a *Gaia Alapítvány*, a *Gyűrűfű Egyesület*, a *Máriaalom Biofalu*, a somogyvámosi *Krisna-Völgyi Indiai Kulturális Központ* és *Biofarm*, az orosházi *Magyarországi Nemzeti Hálózat*. A GEN hálózaton kívül is vannak még ökofalvak, melyeket számon tart az *Ökoszolgálat Alapítvány*: *Visnyeszéplaki Faluvédő és Közművelődési Egyesület*, *Ormánság Alapítvány* (Drávaafok), *Káli Medence Környezetvédelmi Társaság* (Salföld), *Bokorliget Alapítvány* (Szentantalfa), *Természetes Életmód Alapítvány* (Agostyán), *Gömörszőlősi Oktató Központ – Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért*, *Hantos Kastély Ökológiai Alapítvány* és *Mezőföld Népfőiskola Társaság* (Hantos-Kishantos), *Robinson Ökofalu*

(Délegyháza), *Sokoró Ökológiai Park Alapítvány* (Győrújbarát), *Ökorégió Alapítvány a Fenntartható Fejlődésért* (Dötk).

Nehéz pontos adatokat mondani, mert ez egy állandóan mozgásban levő, fejlődő, változó dolog. Sokfelé szerveződnek új közösségek – mostanában például többször lehetett olvasni-hallani a pázmándi mesefalu-kezdeményről, vagy a héregi szerveződésről. Sokféle szempontból lehet csoportosítani az ökofalvakat, de ki lehet emelni a legjellemzőbb jegyeket:

- természetes, helyi, házilag előállítható anyagok használata az építkezéshez (pl. vályog, fa);
- törekvés az étel-miszer-önellátásra, alapvetően vegyszermentesen;
- „olyan mezőgazdálkodás, amely mind gazdasági, mind ökológiai, mind pedig szociális szempontból egyaránt hosszú távon fenntartható”;
- megújuló energiák használata (vízmelegítésre napkollektor, fűtésre kemencében, kazánban fa vagy más biomassa elégetése, áram szélenergiával stb.);
- alternatív szennyvíztisztítás (általában ún. nádgyökérszűrés tisztítás, vagyis egy kis nádas-tó használata ilyen célra);
- a közösségi élet, a hagyományok megtartásának fontossága;
- rendezvények, táborok, népfőiskolai kurzusok szervezése. Állandóan vannak tanfolyamok, előadások, amelyek a gazdálkodás, az életvezetés, a közösségszervezés gyakorlati problémáiról szólnak.

Nagyon fontos az ökofalvak és ökokezdeményezések internetes jelenléte. Magyarországon még tapasztalhatók hiányosságok ezen a téren; van, ahol le kell győzni az idegenkedést, de már sokat javult a helyzet. Vannak magyar nyelvű ökofalu-szervezéssel foglalkozó honlapok, amelyek segítik az összes gyakorlati lépést, a földterület kiválasztásától kezdve a közösségi döntéshozatal fórumainak létrehozásáig. Sok anyag található az interneten, mely segíti a kertészeti tapasztalattal kevésbé vagy egyáltalán nem rendelkező embereket is, hogy a legkiválóbb minőségű zöldségeket, gabonaféléket és gyümölcsöket állítsák elő minimális földterületen, elenyésző munkával. Megismertetnek a bio-ökológiai alapelvek alkalmazásával mind a talajművelésnél, mind a természetdó növények kiválasztásánál. Az ökofaluban a legáltalánosabb cél olyan kiscgazdaság kialakítása, ahol a család a maga számára termeli meg az étkezéshez szükséges növényeket, illetve ha a család nem vegetáriánus, akkor a saját szükségletére tart tyúkokat, kecskét, tehenet vagy disznót. A gazdasághoz gyümölcsfák is tartoznak. Vannak olyan falvak, ahol szinte kizárólag csak önellátásra termelnek (Gyűrűfű, Visnyeszéplak). Van, ahol az önellátáson kívül a környéket is ellátja zöldséggel a biogazdaság (Galgafarm). Az önellátó gazdálkodásnak az a lényege, hogy az alapvető élelmezéshez szükséges javakat mindenütt helyben állítjuk elő, és kereskedelmi forgalomba csak a saját szükségleten felüli rész kerül. Az árutermelő gazdálkodással ellentétben itt a gazdasági kiszolgáltatottsá-
gért leginkább felelőssé tehető értékesítési kényszer nem jelentkezik. A

hagyományos önellátó gazdálkodásban ugyanis a rendszer természetes velejárója, hogy minden évjáratban képződik valamiből viszonylag nagy mennyiségű eladhatatlan termék, amire rugalmasan alkalmazkodó helyi gyümölcsfeldolgozás épül, illetve a feldolgozás számára is értéktelen rész helyben takarmányként hasznosul. A technika alkalmazásánál nagyon fontos az a gyakorlat, amit a „köztes technika” jelent. Tehát nem olyan technikára vágnak, ami feleslegessé teszi az emberi kéz és értelem munkáját, hanem olyanra, amely segít abban, hogy ez a munka valóban hatékony legyen. (Nem a gépet kiszolgáló ember, hanem az embert kiszolgáló gép.)

Ökofalvak, ökoeszmeiség és ökológiai gazdálkodás

A valóságtól elvonatkoztatott, beszűkült gazdaságelméletek hajlamosak elfeledkezni arról, hogy a mezőgazdaságnak önmagán túlmutató jelentősége van, elsősorban azért, mivel primer szükségleteink kielégítésére nélkülözhetetlen. Ha az ipari termelés leáll, attól még az élet folytatódhat, de mezőgazdasági termelés nélkül nem. Ha egy súlyos válság folyamán minden összeomlani látszik, akkor logikailag elkerülhetetlenül arra a következtetésre kell jutnunk, hogy sok mindent nyugodtan veszni hagyhatunk – nem kell energiát pazarolnunk a megmentésére –, de a mezőgazdasági termelést nem. A mezőgazdaság ökológiai szempontból is többet jelent önmagánál: a növényi fotoszintézis révén oxigéntermelő, tehát a zöld fotoszintézisen alapuló környezetfenntartás csak a mezőgazdaság révén képzelhető el. Persze nem mindegy az, hogy milyen mezőgazdaság ez, mert az iparszerű mezőgazdasági rendszerek nem begyógyítják, hanem kiterjesztik a Föld sebeit. A teljes következetességgel végigvitt ökológiai mezőgazdálkodás viszont nem kevesebbre képes, mint hogy egyre nagyobb területen helyreállítsa az ökoszisztéma épségét, miközben fajtaválasztékával a gazdálkodók önellátását is biztosítani tudja. Az ökológiai gazdálkodás tehát az ökoszisztéma egészének fenntarthatóságát kívánja megőrizni, miközben az ökoszisztéma helyi adottságait veszi alapul. Helyi éghajlat, talajviszonyok, növény- és állatvilág valamint a gazdálkodó ember egy egységes rendszerbe tartoznak. Az ökológiai gazdálkodás ilyen értelemben alulról szerveződik. A termelésnek a helyi adottságokból kiindulva kell kielégíteni a helyi szükségleteket, úgy, hogy az embernek a természettel folytatott anyagcseréjében a természet ne károsodjon, a biodiverzitás fennmaradjon. (A biodiverzitás megőrzése fontos a természetes növényvédelem megvalósítása szempontjából). Amit az ember kivont magának a természetből, azt helyben vissza kell pótolnia természetes anyagokkal, vegyszerek használata nélkül (komposztálás, szerves trágyázás, vetésforgók). Öntözéses művelést nem alkalmaznak, ezt inkább károsnak tekintik, ehelyett a talaj szerkezetének, természetes vízháztartásának helyreállítására igyekeznek gondot

fordítani. A talajban található mikroorganizmusok védelmében a durva mechanikai beavatkozásoktól is meg kell kímélni a talaj szerkezetét. Nem alkalmazhatók ezért az iparszerű mezőgazdaság nagy teljesítményű gépei – általában a kézi munka hangsúlyos a gépi munkával szemben. Ha használnak egyáltalán gépeket, akkor ez a helyi feltételekhez igazított kreatív „köztes technika”. Van viszont egy olyan *high tech*, amit nagyon jól tud alkalmazni az ökológiai mezőgazdálkodás, ez a térinformatika. Nálunk a hantosi mintagazdaság volt az első, melyet úgy alakítottak ki, hogy előtte a műholdas rendszer segítségével pontosan felmérték a területet, részletesen elemezték a talajviszonyokat. A következetesen végigvitt ökológiai gazdálkodás határozott elképzelést alakított ki a birtokméretekéről. A biodiverzitás fenntartása érdekében nem monokultúrákat telepítő nagybirtokok kellene, hanem olyan méretű kisebb gazdaságok, melyek a termelők számára még áttekinthetők, kezelhetők, s amelyeken különböző növénytársulások vannak. Az állattartás is pontosan illeszkedik ebbe a rendszerbe, az állatok létszáma a terület eltartó képességétől függ. Kerülnek a tápok, saját termelésű takarmányt, abrakot állítanak elő, a legelést biztosítják.

Ökológiai gazdálkodás vagy árutermelés?

Az ökológiai gazdálkodás alapelveivel ismerkedve a racionálisan gondolkodó olvasónak különös heuréka élménye van, amikor olyat olvas például, hogy a talaj hosszú távú termelékenységét kell fenntartani egy zárt rendszerben, ezért nem szabad arra törekedni, hogy a termőföldet kizsarolva mind nagyobb és nagyobb termésátlagokat érjünk el. Vagyis nem vezérelhet bennünket a profitszerzés elve. Az ökológiai gazdálkodás alapelve szerint annyit kell termelni, amennyivel a helyi szükségletek kielégíthetők, némi tartalékot képezve, vagyis az ökológiai gazdálkodáshoz az önellátás illik. A helyi szükségletek kielégítése után keletkezett szerves hulladékot pedig vissza kell juttatni a talajba, már csak ezért sem tanácsos áru formájában elszállítani a terményeket, mert akkor sérül a körforgás elve, nincs már egyensúlyban az input és az output. Vagyis nincs export. Legfeljebb annyi engedményt lehet tenni, hogy a saját szükségletek kielégítése után fennmaradt feleslegből a közvetlen környezetet, nagyváros esetén 40-50 km-es környezetet látják el terményekkel. (Ebben az esetben különböző természetes eljárásokkal több anyagot kell visszajuttatni a talajba.) A következetes ökológiai mezőgazdálkodás elve ellentétes a profit elvével. Ha az ökológiai mezőgazdálkodás következetes megvalósulásáért harcolunk, akkor több értelmes célért küzdünk egyidejűleg: 1. Ennek a gazdálkodási módnak nagy a munkaerő-igénye, így ezáltal sok ember értelmes, komplex munkát végezve fenn tudja tartani a saját élelmszerbiztonságát, közvetítők nélkül. 2. A közösen végzett értelmes munka, mely mindenkitől egyaránt követel szellemi és

fizikai erőfeszítéseket, erősít minden más közösségi kapcsolódást is. 3. Minél nagyobb területre terjed ki a következetes ökológiai mezőgazdálkodás, annál többet teszünk strukturális szinten a környezetvédelemért (egyidejűleg történik a talajszerkezet javítása, mikroklíma helyreállítása, biodiverzitás fenntartása stb.). 4. Mivel ez a gazdálkodási mód ellentétes a profit elvével, ha ezt következetesen képviseljük, egyúttal biztosak lehetünk abban is, hogy következetes antikapitalisták vagyunk. A fentiekből logikusan következik, hogy a kapitalista állam, a kapitalista EU és valamennyi kapitalista nemzetközi gazdasági szervezet – miközben szavakban szüntelenül hangsúlyozza az ökológiai szemlélet fontosságát – gyakorlati tevékenységével mindent megtesz az ökológiai mezőgazdálkodás visszaszorítására. A statisztikákat nézve azt látjuk, hogy mikor az ökológia szellemi divattá vált, akkor egy ideig nőttek az EU legnagyobb GDP-vel rendelkező országaiban az ökológiai művelésbe vont területek, azután ez a folyamat megállt és ma már a csökkenés jellemző. Az EU egész agrártámogatási rendszere (területalapú támogatás) deklarációjában nem, de hatásában olyan, hogy nem az ökológiai gazdálkodást támogatja, hanem az iparszerű művelést folytató nagybirtokot, ahol a termékek könnyen egységesíthetők. Az ökológiai rendszerszemlélet elvszerű végigvitelében a termelők sem következetesek. Az ökológiai elvnek már eleve ellentmond, hogy a *Biokultúra Egyesület* által minősített, címkézett termékek 90%-a exportra megy. Ez annyit jelent, hogy az embereket kikapcsolják az ökoszisztémából, a termékek pedig utaznak, szennyezve a környezetet, eközben pedig sérül a „helyi termék” elve, a helyi szükségletre, önellátásra termelés elve, s bár szigorú előírásokat tartanak be, mégis egyre iparszerűbb kereteket ölt ez a termelés, az ideálisnál nagyobb méretű birtokon.

Az ökológiai gazdálkodás, az ökök és a szociók

Lantos Tamás, a drávafoki *Ormánság Alapítvány* munkatársa egy „öko”, aki már régóta szerves összefüggésben gondolkodik ökológiai gazdálkodásról, ökökről és szociókról. Az alapítványi honlapon található írásából idézzük: „Magyarországon vidékfejlesztésen általában azt értik, hogy jövedelemhez kell juttatni a helyi lakosságot. Esetleg hozzáteszik, hogy vigyázzunk a védett növényekre is. Én azonban úgy gondolom, hogy az adott táj működőképes szerkezetét kell biztosítani. Ha ugyanis bizonyos szerkezeti elemek hiányoznak, akkor azok pótlása csak külső tőke bevonásával történhet. Ezzel azonban szép lassan – és általában észrevétlenül – az egész táj külső vezérlés alá kerül. Márpedig a fejlesztésnek nem előnye, hanem kudarca a soha véget nem érő külső beavatkozás. Ennek csak addig kell tartania, amíg az adott rendszer képessé válik a megfelelő működésre. A fejleszteni kívánt rendszert ugyanúgy hagyni kell leválni a fejlesztőkről, mint a fölnövő gyereket a szüleitől. Ma az a

felfogás uralkodik, hogy nyitott tájakat kell létrehozni. Mi pontosan az ellenkezőjét mondjuk. Egy ökológiai rendszer is csak akkor képes stabilan működni, ha önszabályozó alrendszerek hálózatából tevődik össze. Ez a tájra is vonatkozik: egy táj kisebb egységekből rakódjon össze, és önálló egységként legyen része egy nagyobb tájnak, ahogy például az Ormánság a Dél-Dunántúlnak. Ha önszabályozó egységekből áll a kistérség, akkor az egységek alkalmassá válnak arra, hogy saját érdekeiket képviselő, független »individuumok« legyenek.”

Ha a szociók szempontjából vizsgáljuk az ökológiai gazdálkodást, az a legfontosabb, hogy az önellátásban élelmiszer-biztonságot nyújt. A nyomorgóknak legelső helyen nem jövedelemre, hanem élelmiszer-biztonságra van szükségük. A jövedelemből ez az esetek többségében nem teremthető meg. Amartya Sen beszélt arról egyszer, hogy voltak (talán vannak is) társadalmak, amelyekben „volt szegénység, de nem volt nyomor”. A szegénység azt jelenti, hogy valaki nélkülözi a felesleges dolgokat, a nyomor pedig azt, hogy ami a létszükségletéhez kell, azt nélkülözi. Hatalmas különbséget jelent egy társadalomban, hogy valaki nélkülözi ugyan a fölösleges dolgokat, de a társadalom úgy szervezi meg magát, hogy minden tagja képes legyen legalább a túlélésre, ha rossz körülmények között is. Nálunk most a szegénység megszüntetése illuzórikus célkitűzés. Az éhezés, a nyomor megszüntetése azonban lehetséges, s éppen azáltal, ha a helyi közösségek, helyi ökök hozzásegítik a nyomorgókat, hogy kertjeikben vagy közösségi földterületen termeljék meg maguknak az önellátásukhoz szükséges zöldséget, gyümölcsöt, tartanak állatokat. Az ökológiai gazdálkodás a legalkalmasabb arra, hogy kis területen, kevés eszközzel, anyaggal létrehozzanak egy önfenntartó gazdaságot. Nem kellene hozzá drága vegyszerek, műtrágyák, tápok, gépek, hanem figyelmes munka kell és tudás. Ilyen tudás alapjaiban valamikor létezett a parasztgazdaságokban, de az iparszerűvé tett mezőgazdálkodás időszakában ez a tudás elenyészett; most sok mindent újra kell tanulni. (A háztáji is ennek az iparszerű mezőgazdaságnak a tartozéka volt annak idején – ennek a hagyománya nem folytatható egy az egyben.) Nagyon fontos szerepe van ezért az ökofalvakban kialakított gazdaságoknak, amelyek mintát jelenthetnek mások számára. A kertek műveléséhez csak úgy lehet visszatérni, ha ezt a gyakorlatban tanuljuk meg. Példákra, mintákra, jó gyakorlatok megismerésére van szüksége annak, aki ökológiai gazdálkodást akar folytatni.

Javaslatok az egyik honlapról

Magyarország közel 3200 települése közül több száz küzd az elöregedés és elnéptelenedés problémájával. Sok ilyen településen vannak lakatlan házak, megműveletlen földterületek. Fel kell mérni ezen települések lehetőségeit, hogy milyen alternatívát tudnak biztosítani a letelepedés

elősegítéséhez. Sok olyan település létezik, ahol tartós letelepedésért cserébe ingyenes, vagy kedvezményes bérleti lehetőség adódna. Esetleg idősek gondozásáért cserébe lakhatást lehetne biztosítani. Ahol alapvető élelmiszerek megtermelésére van alkalmas terület, ami megművelhető.... Ez már egyfajta kiindulópont lehetne a váltani szándékozó egyéneknek, családoknak és közösségeknek.

Hogy látjuk a jövőnket mi, városlakók? Mit tegyen egy állás nélkül, kapcsolatok nélkül maradt kulturális antropológus, filmesztéta, tanár, rendezvényszervező vagy porszívóügynök, ha a számlák összecsapnak a feje fölött? Hogyan jut élelemhez? Mihez kezd egy fillér nélkül? Milyen reális alternatívára készüljön föl, ha ma még talán nincs ebben a helyzetben, de az egzisztenciavesztése várhatóan bekövetkezik? Hogyan történjen ez a fölkészülés? A természeti tájban, amit a korábban hivatkozott fotón látunk, ott vannak az elemei többféle lehetséges jövővilágnak. Annak megfelelően, hogy melyik jövő felé igyekszünk, lehet a kép címe *Reménytelenség* vagy *Harmónia*. Azt nem tehetjük meg, nem áll módunkban, hogy egyes elemeket kidobjunk a képből, mintha nem is léteztek volna, másokat meg kiemelünk, mint egyedül létezőket. Azt viszont megtehetjük, hogy egymással kapcsolatba hozva ezeket az elemeket, erősítjük, gyengítjük vagy módosítjuk a jelentésüket. Aki a piramisnak a természettel közvetlenül érintkező alsó szintjén van, vagy odament, csak az tudja megszüntetni a természet fragmentáltságát, csak az tudja visszaállítani a természetes kapcsolódásokat. Csak itt, ezen a szinten, a piramistól leválva képesek szerveződni egy közösségi társadalom alapsejtjei, ahol mindenki számára lehetővé válik az erőforrásokhoz való termelő hozzáférés, ahol termelő és fogyasztó kettőssége megszűnik. Kialakulhat az a természetes állapot, ahol a mezőgazdaságnak az a legfőbb rendeltetése, hogy a helyi közösség minden tagját lássa el élelemmel. Spehr azt is írja az „Ökocsapdá”-ban, hogy „az alapvető élelmiszerek előállítására való képességet tudatosan helyre kell állítani az iparosodott északi országokban is. A gyarmati rendszer következményei Északon is éreztetik hatásukat: a Harmadik Világ országaiból származó élelmiszer-behozatal, illetve a saját mezőgazdaság rendkívüli kemizációja és gépesítettsége nélkül a lakosság megélhetése rögtön veszélybe kerülne.” Ez a tendencia azóta egyre jobban láthatóvá válik, egyre erősödik. Örvénylik a Glóbusz körül az élelmiszer export–import, de élelmiszer-biztonság nincs, a legfejlettebb országokban sem. Egyre többen jövünk rá, hogy élelmiszer-biztonságunk hiánya miatt szociók vagyunk, s ezért ideje lenne ökóként viselkednünk. Ideje volna újra értelmes egészszé összerakni a részekre bontott természet önmagukban használatlan darabjait.

Aki értelmes cselekvésre vágyik, az ne a piramis tetejére törekedjen, hanem a legalsó szintre, mert csak ott van lehetőség áttételek nélkül kapcsolatba kerülni a természettel. Mikor a legalsó szinten helyreállt már az ember és természet anyagcseréjének egysége, ezután érdemes

csak fölfelé indulni és elfoglalni új tereket és összefüggéseket. Olyan ütemben és olyan arányban, ahogy az önállóuló legalsó szinten a folyamat kiteljesedik. Érzelmileg szabadulni vágyunk a fennállóból és elvileg, elméletileg, logikailag el tudjuk képzelni a szabadulás útjait. De hogyan valósítsuk meg ezt a gyakorlatban? Törekedjünk feljutni a politikai hatalom piramisának csúcsára és onnan kényszerítsük ki keményen a társadalom tagjaiból az alulról szerveződést: „ökök és szociók egyesüljete, foglaljatok magatoknak földeket, hagyjátok el városaitokat és térjete vissza falura, kertjete ökológiai műveléséhez”? A történelmi példák rendre azt igazolják, hogy a felülről irányított kisebb közösségek ezáltal csak még jobban széthasadnak a közösségi termelés szempontjából használhatatlan öko és szocio részekre. Ne feledjük, a piramis csúcsán levőknek létérdekük a széttagoltság fenntartása, hogy biztosítva legyen ellátásuk a természet javaival.

Egy Madridban készült videón az *Occupy* mozgalom résztvevői azt skandalizálják elkeseredetten, hogy „senki nem képvisel minket”. Teljesen igazuk van, mivel a piramis épületének felsőbb szintjein szorgoskodók valóban nem a 99 százalékot képviselik. Nem azért, mert eleve gonoszak, romlottak, korruptak, hanem azért, mert a piramis felépítése és keringési rendszere ezt egyszerűen nem teszi lehetővé. Milyen kényelmes dolog pedig, mennyire megszoktuk már, hogy rábizzuk magunkat valamilyen képviselőre, s utána azt hibáztathatjuk valamennyi bajunkért. Az *Occupy* mozgalomnak azonban a világ több pontján, New Yorktól Tel-Avivig, Athéntól Isztambulig többször volt már olyan ihletett pillanata, amikor a demonstrálók a madridiakhoz hasonlóan egyszer csak felismerték, hogy ott állnak az elfoglalt téren teljesen szabadon, a piramis a távolban kicsinek látszik, fejük fölött nincs más, csak a végtelen égbolt, és valóban nem képviseli őket senki. Ezután mindig magukat kell képviselniük, bármilyen fárasztó is legyen az. A fáradtság jutalma az lenne, hogy végre saját szükségleteik kielégítésére vehetnék birtokba a természetet, és nem kell többé a piramist éltető keringésrendszert táplálniuk. Fájdalmas fejlemény, ha a felismerés ihletett pillanatai a semmibe vesznek. „A legnagyobb szükségünk a türelemre van. Az egyetlen dolog, amitől félek, hogy valamikor majd hazamegyünk, utána pedig majd egyszer egy évben találkozunk, sört iszunk és nosztalgiázva emlékezünk, hogy milyen kellemes időt töltöttünk itt együtt. Ígérjük meg magunknak, hogy nem ez fog történni” – mondta Slavoj Žižek az *Occupy Wall Street* kapcsán. Mindnyájunk vesztesége az, ha valahol „az elszántság természetes színét a gondolat halványra betegíti”.

Víctor Jara, Santiago, 1966